



Europeiska jordbrukslandets för
utvecklingsprogrammet: Europa
investerar i landsbygdsområden



Länsstyrelsen
Gävleborg

Supplement till Veta och kunna

– *Vill ni låna nyckeln?*

Förstudie av fäbodkultur som immateriell världstradition

Denna kompletterande sammanställning består av tre delar

1. En listning av detaljer genom vilka traditionell kunskap kan belysas
2. Några exempel på hur kunskapen kan ta sig uttryck
3. Udda texter med anknytning till det immateriella kulturarvet



Intangible
Cultural
Heritage




ETT PROJEKT ÄGT AV **GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING** MED MEDEL BEVILJADE AV
LÄNSSTYRELSEN GÄVLEBORG SAMT I SAMARBETE MED ARBETARNAS BILDNINGSFÖRBUND
OCH STUDIEFÖRBUNDET VUXENSKOLAN

ISBN: 978-91-978132-5-9

I tre särskilda dokument redovisas dessutom

1. Häckelsängs fäbodlags cirkelverksamhet i Bergby med ABF, *ISBN 978-91-978132-7-3*
2. Arbetsgruppen för Fäbodleks insats vid Sjöbergs fäbod i Sandviken, *ISBN 978-91-978132-8-0*
3. Föreningen Finnbackens cirkelverksamhet i Ockelbo med SV, *ISBN 978-91-978132-6-6*

Att använda nyckeln

Identifiering av ”nyckelmiljöer”  är viktigt för att kunna säkerställa det immateriella kulturarvet. De verksamheter som uttrycks i dessa miljöer konstituerar seder och traditioner. De påtagliga och känslomärkade uttrycken ombildas ständigt, alldeles som Unescos konventionstext säger.

Det immateriella kulturarvet är långt mer omfattande än man i utgångsläget tänker sig. När man försöker göra listningar är det få uppslag som kan uteslutas. Därför är det fråga om en känslig uppgift, som kräver god koordinering mellan olika kompetenser och erfarenheter. Dispositionen av ett register är besvärlig eftersom uppbyggnaden av företeelser i hög grad är organisk med de olika delarna sammanflätade med varandra till en komplicerad väv.

En specifikation av representativa eller för den delen också hotade immateriella kulturarv relaterade till fäbodkulturen kan ges en varierande uppställning och sammansättning. Här görs ett försök till listning av segment där traditionell kunskap kan belysas och där det samtidigt bifogas några exempel på hur kunskapen kan ta sig uttryck.

Av förstudien har framkommit att det behövs

- dels direkt, ett generellt register som i princip kan följa nedanstående kartläggnings rubriker
- dels fullföljt, ett mer detaljerat och dokumentärt register enligt exemplen på immateriella yttringar (se sidan nio och följande).

1. En listning av stycken och segment genom vilka traditionell kunskap kan belysas

Identifiering av immateriellt kulturarv; dess plats eller hemvist

Platser i utmarken

- Var kreatur betar
- Husdjur, boskapsskötselns behov
- Områden viktiga för kreaturens välbefinnande
- Där växtmaterial skördas/samlas för föda, medicin, redskap, skydd, kläder, bränsle
- Där djur fångas för liknande ändamål
- Där andra naturalster tas tillvara för hushållet
- Kol, tjära, färgalster
- Fångstplatser; fiske, äggtäkt, bärmarker
- Slaktplatser
- Tillhåll för rovdjur; iden, lyor, gryt, nästen...
- Grannars tillgångar
- Urfjäll, utjord, uttäkt
- Tomt; bebyggelse, bosättning, lägesval
- Ägor, odlingar
- Markeringar; landmärken, ristningar i träd, stenar, hållar
- Det övernaturligas marker/platser (helig mark)
- Platsrelaterade sägner
- Platser (verksamhetsbundna) namn
- Dricksvatten, tvättplatser
- Badplats
- Båtlänning
- Kommunikationsstråk
- Gränser, lötar

Bygge och bo

- Fäbodsystem
 - Sommarladugård
 - Bodland

- Halvfäbod
- Hemfäbod
- Slätterstuga, gräsfäbod
- Långfäbod, höstfäbod, fjällfäbod
- Bostuga; inventarier
 - Bruksföremål
 - Möbler
 - Sängkläder
- Uthus
 - Eldhus
 - Källare
 - Kylhus
 - Fähus
 - Lada
 - Förråd

Hantverk och material

- Eldstad; ställe för uppvärmning, belysning
 - Murning
 - Ved, tjärstickor, talg, veckor
- Råvaruförädling och annan användning
 - Mjök
- Snickeri, bygghandverk
 - Reparationer
- Slöjd, hantverk
 - Timra
 - Lagga kärl
 - Korgbindning
 - **Rötter, vidjor etc.** *) se eftertext
 - Sömnad, stickning
 - Ullberedning
 - Horn och ben
 - Ostväsen
 - Garvning; däggdjur, fågel, fisk
 - Färgberedning, färgning

Djur, vallning och tillbehör

- Utrustning, generellt
 - Hägnader
 - Vägar och stigar
 - Brunnar, källor, vattenledningar
 - Foderträd; löv, barr
 - Sleke, lockfoder och dylikt
- Namn och benämning efter kön och ålder
- Namn på kroppsdelar, skador
- Sinnen, reaktioner
 - Kor
 - Getter
 - Får
 - Hästar
 - Höns
 - Gris
 - Hund
 - Katt

Människan, folk

- Benämning; yrkesnamn, verksamhet
 - Fäbodjäntor
 - **Vallvaktare** *) se eftertext
 - Regelbundna besökare
 - Tillfälliga besökare
- Umgänge
- Egenskaper, kön
 - Barn
 - Ungdomar
 - Mogna
 - Äldre
- Personnamn

Identifiering av immateriellt kulturarv; dess typ

En uppställning av representativa eller också hotade immateriella kulturarv relaterade till fäbodkulturen kan även ges följande uppställning och sammansättning.

Formaliteter

- Jämlikhet, egalitet
- Rösträtt, gradering
- Beskaffenhet (hävd och lag),
 - Stadgor för fäbodlagens (motsvarande) möten
 - Normer för genomförande av beslut
 - Repressalier vid förseelse mot beslut
- Ritualer, riter
- Pålysning
- Byalag,
- Fäbodlag
- Utanvida, jordlösa
- Kvinnors ställning
- Lantbrukarnas riksförbund
- Förbundet Sveriges småbrukare
- Föreningen Sveriges fäbodbrukare
- Landbrukssamvirke
- Regionala och lokala föreningar
- Bondebevegelsen /Bondelaget
- Småbrukerlaget
- Lokalhistorielag
- Hembygdsförening

Ytringar

- Klädestraditioner
- Föreningsliv; samverkan (hopagille), dugnad, talko
- Mulbetesrensning
- Gemensamhetsanläggningar
- Städling av vallfolk; gottgörelse
- Förberedelser av djuren
- Herdeväska: sletjetaska, sletje
- Buföring; ut, hem
- **Muskiktraditioner** *) se eftertext
- Hantverkstraditioner
- Iordningställande av verktyg och byggnader

- Rovdjur
- Djurtillsyn
- Produktion
- Transporter
- Högtid,
 - Kyrkhelg
 - **fäbodgudstjänst** *) se eftertext
 - midsommar
 - bogäspe
- Måltidsminnen
 - Vardag
 - Fest
 - Säsongsnyheter
 - Specialiteter (terroir)

Försörjning

- Hantering, näring
 - Betesdjur
 - Kor
 - Får
 - Getter
 - Boskapshundar, djurvaktare
 - Hästar
 - andra djur
 - Höns
 - Gris
 - Katt
- Ekonomi, hushållning
 - Handel
 - Turism
- Stillhet, avlysning

Kompetens, skicklighet

- Erfarenheter, kunskaper
 - Djurens nytta
 - Produktion – råvaror
 - Energi – riddjur, dragdjur
 - Markberedning – gå på träda
- Djurens föda, utfodring
 - Bete, betesmarker
 - Betesväxter
 - Skötsel av betesmark
 - **Val av lötar** *) se eftertext
 - Skillnader i betesskogarna
 - Örter, ris, löv, skav och mossa (lav)
 - Betesunderhåll
 - Biologisk variation
 - Slåtter
 - Slåtter på och nära fäboden – marken, höet, arbetet
 - Myrslåtter; längre bort – marken, höet, arbetet
 - Bärkning; torkning, förvaring, hemforsling
 - Slåtterfolket; män, kvinnor, barn; arbetsfördelning
 - Redskapen
 - Slåttermaten

- Vattning; källvatten, bäckvatten, sjövattnen, havsvatten
 - Stall, foderslag
 - Foderinsamling
 - Foderväxter
 - Gräs
 - Örter
 - Löv
 - Bark
 - Mossa, lav
 - Tång, vattenväxter
- Mineral – svamp? Bär, frukt?
- Foderhantering
 - Torkning; stackar, hässjor, lador
 - Transporter
 - Djurens hälsa
 - Ställa diagnos
 - Hitta botemedel
 - Djurens fertilitet
 - Djurens avel
 - Djurens avkastning
 - Mjölk
 - Kött
 - kvalitetsbedömning
 - behandling
 - Skinn
 - Fiber
 - Övrigt
- Gödsel
 - Gödselhantering
 - Gödselanvändning

Insikter, vetande

- Väder
 - Spå väder
 - Bra väder
 - Skydd mot väder
- Kyla
 - Hindra kyla
 - Fånga kyla
 - Använda kylan
- Ljud
 - Tystnaden
 - Det enda ljudet
 - Varsel
 - Markernas ljud; vatten, vind, eko, åska, regn
 - Djurljud
 - Arbetsljud
- Värme
- Torka
- Eld
 - Hugga ved
 - Slå eld
 - Nyttja rök
- Fukt

- Mögel
- Vatten
- Renlighet
 - Disk
 - Diskmedel
 - Desinficering
 - Städning
 - Tvätt
 - Tvättmedel
 - Lut
 - Bad
 - Folk
 - Kreatur; får och getter (ull och ragg)
- Växter
 - Mjölkdirivare
 - Smakgivare
 - Effektgivare
 - Läkande
 - Skadande
 - Svamp
- Ohyra
 - Or, ostflugor
 - Spindlar
 - Ormar
 - Grodor
- Måne, (månad)
 - Augusti
 - Ny
 - Nedan

Förmågor, talang

- **Färdigheter** *) *se eftertext*
 - Hushållet
 - System och sammanhang
 - Transporter; olika lösningar
 - Mjölka, separera
 - Ta råmjölk
 - Syra mjölk, gräde
 - Tätmjölk, långmjölk, kallarmjölk
 - Tätört
 - Silesår
 - Gulmåra
 - Annat
 - Separera
 - Kärna smör; kärnmjölk, kärnmjölkskakor
 - Flötgröt, rømmegröt
 - Ysta ost
 - Koka mese; pank, göbb, messmör, mesost
 - Fallenheter, anlag
 - Djuröga
 - Fingerfärdighet
 - Musikalitet
- Muntliga traditioner och uttryck,
 - Språk, språkbruk

- Speciella begrepp
- Variation, synonymer; exempel: fåbodkulla, säterkulla, butös, skojänta, bojänta, bopiga, etc.
- Lockrop, signaler; röst, **instrument** *) *se eftertext*
- Skrämsel (skrömt, odjur); röst, instrument, vapen och redskap
- Sociala traditioner,
 - Skådespeleri och uppträdanden; rollspel
 - Djur – människa
 - Övernaturligt
 - Människa – människa; frieri, röveri
 - Samarbete; samer, finnar, kväner
 - Folkmedicin
 - Festligheter och bruk
 - Bjudmat och vardagskost
 - Godsaker, njutningsmedel
 - **Berättelser** *) *se eftertext*
 - Berättelser knutna till viss person
 - Berättelser knutna till viss plats
 - Sånger, musik, lekar, bus
 - Nedteckningar, markeringar, ristningar
 - **i trä** *) *se eftertext*
 - i sten
 - på annat sätt; **litteratur** *) *se eftertext*, noter, inspelningar

Kunnande och seder bundna till natur och universum

- Märkesdagar
- Våren
- Hösten
- Månen
 - Regn
 - Djur; fåglar, insekter, fiskar
 - Växter

Traditionella – nedärvda – hantverksfärdigheter

- Ta ull, rensa, karda, spinna, sticka, väva band; sy
- Ta björkris, binda kvastar
- Ta näver, fläta skor
- Ta kåda, göra tuggkåda
- Ta kvistar, vrida hank
- Ta rötter, fläta kärl
- Ta fräken, binda tvagor
- Ta kråkris, binda borstar
- Ta mossa, göra borstar och mattor
- Ta gräs och blad, göra prydnader

Udda arbeten vid fåboden

- Bär
- Slöjdämnen, ankostar
- Bränsle
- Virke
- Tjära
- Kol
- Pottaska
- Fiske
- **Jakt** *) *se eftertext*

2. Några exempel på hur kunskapen kan ta sig uttryck

Uttryck för kunskap

Varje enskilt segment har enbart angetts med ett kodord vars innebörd ofta kan vara svår att tolka. De ”listor” som presenteras är enbart tänkta som exempel och underlag för fortsatt strukturering och verksamhet. I förstudien har bedömts att en listning är värdefull för att kunna lyfta fram och synliggöra mångfalden inom fåbodkulturen och för att få utrymme för bedömning av hotade företeelser. Förhoppningsvis ökar därmed samhällets medvetenhet och respekt för fåbodkulturen. Bedömningen är att värdet av listor överstiger riskerna för att de ska missuppfattas.

De ofullständiga exempel som ges vill anspråkslöst visa hur kunskap kan ta sig uttryck.

Det fortsatta arbetet med listorna kräver flexibilitet liksom tid och samverkan mellan flera olika kompetenser, samt inte minst från företrädare för fåbodkulturens lokala samhällen. Rubrikerna torde även vara lämpliga att använda vid val av ämnen för forskning och/eller uppsatskurser vid lärosäten där relevanta ämnen studeras.

Varje forskare har ett etiskt ansvar. Bland annat får inte informanter, försökspersoner eller andra som deltar i processen vid sidan av forskaren på något vis drabbas negativt av verksamheten. Idealt ska forskningen vara till glädje och nytta för alla parter. Historiskt sett har dock många forskare inte alltid tagit ett sådant ansvar. Forskare är, och har förmodligen i ännu högre grad varit, en yrkeskår med hög status och relativt stor auktoritet samt en stark självbild rörande den egna kompetensen. Informanter har därför många gånger behandlats som rena forskningsobjekt utan inblick i eller inflytande över forskarnas arbete. Många människor har kanske därför också i vetenskapens namn behandlats illa. Akwé: Kon-riktlinjerna, som är framtagna för hur att visa hur man genomför miljö-, kultur- och socialkonsekvensbedömningar inom heliga områden, berörs under punkt 4 på sidan 32 i slutrapportens huvuddokument.

En grundprincip inom Konventionen om biologisk mångfald när det rör ursprungsfolk och representanter från lokalsamhällen är ”i förväg avgivet, informerat godkännande/i förväg avgivet informerat medgivande” (*prior informed consent/prior informed approval*, PIC/PIA). Den bärande idén med Konventionen handlar om att bevara och hållbart bruka vår biologiska mångfald och inte om ursprungligheten i det traditionella sättet att leva. Med traditionell kunskap menar man vanligen den praktiska kunskap, baserad på erfarenhet, som ständigt förändras, men ändå är traderad, överförd från generation till generation. Det är kunskap som är nödvändig för att lokalbefolkningen ska kunna bruka naturen och överleva på jämförelsevis lokala resurser, men det kan också handla om världsbilder och förhållningssätt mot naturen.

Säkerställande är en ständigt pågående verksamhet. Den kunskapssamling som listningen medför får inte betyda att övrigt arbete med säkerställande av fåbodkulturens värden hämmas. Det finns alltid åtgärder vars genomförande måste ske och pågå under tiden.

Kelvin Ekeland
Projektledare

*) Vidjor

Under savningstiden, när barken släpper, ska man samla vidjor. Vidjorna används till att göra bindslen av till djuren, då kallades de *traljor*. Man använde vidjor också till kvastar, vispar mm. Stora knippen av vidjor virades ihop och sparades till vintern att användas till reparationer av varjehanda; till gångjärn i kalvkättar, till trygor m.m. Vidjor behövdes både till stall och ladugård. Om de torkat, mjukades de upp i varmt vatten.

Vidjorna togs av ungbjörkar. Man skar av skott nere vid roten. De kvistades, dock lämnades av kvistarna kvar en bit om tre-fyra centimeter till efter vridningen då den putsades bort. Innan vidjan snoddes, rispades en smal rand i barken hela riset upp. Efter vridningen – man snodde alltid åt höger – putsades vidjan fint.

Det krävdes långa skott för att få en *bese* (bindske) åt ett nöt att ha om halsen, medan kortare skott räckte till då det gällde att åt ett småfå göra en halsring att fästa skällan på. Besen användes då man band djuren inne i ladugården. En bese var inte så slitstark och man måste därför tillverka ett stort antal.

Besen gjordes med en knut på grövsta delen. Knuten gjorde man i samband med vridningen. I mitten på vidjan vreds en ögla som skulle passa till knuten. Delen däremellan snoddes ihop. Det berättas att i Jämtland (Lit) fanns i början av 1800-talet en grov stock på fjösväggens insida på en sommarladugård 20 *vediknäppingar*. En vediknäpping är en fästaneläring bestående av mindre hål. Det krävdes flera vidjor för att binda varje djur. En mindre bese var fäst i vediknäppingen, en bese hade djuret om halsen och en vidja användes som länk däremellan.

Vidjor används vidare vid tillverkning av vispar, kvastar och dylikt. Vispar och vita kvastar binds av skalat björkris. Av oskalat björkris görs grå björkriskvastar. För att binda samman riset i vispar och kvastar används vanligen snodda och skalade rötter.



Det gamla hantverksskunnandet fånglar många grupper. Foto: J Lagercrantz/ GFF

*) Vallvaktare

I sydvästra Hälsingland har man så länge fåbodlivet varit igång haft manliga *vallvaktare* på fåbodarna. Carl-David Othzén har intresserat sig för denna högst ovanliga variant av fåbodskötsel och lämnat följande uppgifter.

Vallvaktaren hade till uppgift att skaffs framved, stänga och hålla istånd gårdesgårdar och grindar, hålla efter vilda djur, som eventuellt kunde finnas, att leta rätt på förkomna tamdjur, vidare att hålla husen i stånd, vara vallägarna och kullorna till tjänst. För detta fick vallvaktaren slå de odlade markerna och själv ha husdjur samt fri jakt och fritt fiske samt dessutom någon pekuniär ersättning. De kunde därför bli bofasta och ha familj och de blev stommen till de byar, som inte så sällan uppstått kring vallarna. Jämsides med denna syssla kunde de vara kolare åt bruken samt sedermera skogsarbetare.

Denna vallvaktaresyssla, som varit en fast uppbyggd institution, har vissa gemensamma drag med bland annat de redan från 1300-talet kända vaktare, som hade uppsikt över svinen i Trögds häradsallmännings ollonskogor.

***) Musiktraditioner**

Hornblåeskor

Sollerön hade sina rent makalösa hornblåeskor. – Grudd-Anders (Zorn) fiskade i Säxen tillsammans med förvaltare Viktor Berg och greps då av Lavas Karins hornlåtar som kom från Nybodarna över sjön och slog ekon i det väldiga Säxberget. Zorn själv har vittnat om att detta var upptakten till såväl hans Vallkulla, där just Lavas Karin från Soll står modell, som för att hans första spelmansstämma kom att förläggas till Gesunda.

Var är folket som blåste i djurhorn
och föraktade pipa och flöjt - - -

Gamla Sturull Kisti berättade för mig hur hennes hornlåtar ekade över Säxen – ända bort till Kättbodarna. En söndagsmorgon, dom var på väg upp till Kapellet men kom sig aldrig för att gå in, bara stod och lyssnade. – Säkerligen en bergspredikan så god som någon! Så kom kättbogummorna ända till Säxa för att tacka henne för hennes fina låtar. Och om den söndagsmorgonen sa dom, ordagrant enligt Sturull Kisti:

– Å dar stoddum vir, å bar ärdum – å – – däst vår äddum kunna drygla je full kåvstavu!

Eller kättbogummorna, i djupaste andakt: – Ja, men vant ä fan!

Eller om den nyanlagda fäboden – ännu bara gapskjulet: – men vant ä Gud – immiln bar an fick tak yvir åvud ä!

Karl Lärka, nedtecknat år 1917

***) Fäbodgudstjänst**

Psalmodikon

Inom kyrkan hade man länge sökt komma till rätta med församlingssångens förfall, bl.a. genom koralpsalmboken 1697 som blev den första tryckta melodisamlingen för menighetssång i Sverige. Man ville normalisera psalmsången och utrota de provinsiella koralvarianterna med deras rika individuella utkrusning, som ofta avvek starkt från den givna melodien. “Orgwärk finnes icke ofvan Leksand, ehuru mycket Kyrkorna äro påkostade, twifwelsutan efter Dalkarlen anser dem för mindre nödiga, och tycker sig sjelf kunna styra sången”, skriver Hülphers 1757 i sin Dagbok öfwer en Resa igenom ... Dalarne. Allteftersom orglarna blev mer allmänna i landsortskyrkorna började det äldre sångsättet dock försvinna från gudstjänsterna. I hög grad bidrog också införandet av den wallinska psalmboken 1819, kompletterad av Haeffners koralbok 1820-21, som presenterar melodierna i fyrstämmig sats med jämnt förlöpande tidsvärden. Trots reformförsöken återstod emellertid mycket att göra, åt “bristen af inre och yttre wärdighet, den okunnighet och det oskick, som i denna del af gudstjensten egentligen varit alltid rådande”, fann Johannes Dillner, kyrkoherde i Östra Ryd och senare i Östervåla. Ett lättillgängligt hjälpmedel såg han i det enkla stråkinstrumentet psalmodikon, som tillsammans med melodisamlingar i sifferskrift redan var i bruk i Danmark och Norge men aldrig fick någon större spridning där. Det består av en långsmal trälåda med en enda sträng. Tonavstånden är markerade genom avbalkningar i en trälist på locket eller genom metallband samt försedda med siffror och tecken, motsvarande den kromatiska skalans toner. I en liten bok, utkommen 1830, återger Dillner psalmmelodierna i sifferskrift och förklarar det enkla spelsättet. För varje siffra i boken trycker man ned strängen vid motsvarande siffra på instrumentet och stryker med stråken, och så får man undan för undan fram psalmmelodiens toner (se ex. nästa sida).



Psalmodikon kallades för "Fattigförsamlings orgel" men användes också av rika församlingar vid friluftsgudstjänster m.m. då det var lätt att bära med sig till **fäbod**ar och andra platser där det skulle hållas gudstjänst och psalmsång. Kanske en del av ett immateriellt världsarv?

Ex. Koral i sifferskrift

Skalans toner betecknas med siffrorna 1 (grundton) till 8 (oktav). Ett streck över en siffra visar att motsvarande ton skall spelas i underoktaven. x står för korsförtecken. G:et under koralnumret anger tonarten G-dur. +2 +3 +6 +7 markerar stor sekund, ters, sext och septima. (Ur J. Dillner, Melodierna till Swenska Kyrkans Psalmer, Noterade med ziffror, för Skolor och Menigheten. Sthlm 1830.)

N:o 2.
G:et +2+3+6+7.

1 1	6 6	7 5	8 1
Hela	werlden	fröjdes	Herran
3 4	2 5	5 x 4	5
Lidigt	och af	hjärtans	grund!
1 1	6 6	7 5	8 1
Kommer	ifrån	orter	sjerran,
3 4	2 5	5 x 4	5
Som	står i	hans för-	bund!
5 3	6 5	4 3	2
Träder	fram med	lust och	fröjd,
3 1	4 3	2 2	1
Sjunger	Gud i	himmels-	höjd.

*) Val av lötar

Getning och betesgång

Så länge oinhägnade myrslogar och ängar ute i betesmarkerna ännu användes för slåtter samt när björnen ofredade de betande djuren, var det nödvändigt att valla (geta, gäta) dem dagen lång. I senare tid följdes korna en bit på väg och lämnades sedan åt sig själva. Man kunde möjligen i början av fäbodvistelsen valla åtminstone halva dagen och smygga ifrån kreaturen, när de lagt sig att vila och idissla.

Under 1800-talet, när fäbodväsendet stod i sitt flor, var skogar och myrar så till ytterlighet utnyttjade för slåtter och bete, att det gällde att hålla boskapen inom det egna fäbodställets område, för att undvika kontroverser med grannfäbodarna. Av den anledningen var det då synnerligen viktigt, att djuren passades av duktiga och på platsen väl orienterade vallhjon. Marken utanför fäbodvallarna var då ej skiftad eller hägnad utan genom hävd skulle det vara fullt klart, vilka betesmarker, som tillhörde det ena eller det andra vallaget.

Fäbodställets betesområde var dessutom av gammalt uppdelat i vallningsområden avsedda att betas i viss ordning. Varje sådan del, avsedd att betas under en dag, kallades *gässla* eller *lötgång*. Mycket vanligt var att söndagsgässlorna valdes så, att de kom att ligga närmast fäbodvallen. Varje gässla hade en fast viloplats, *sovhol*, *vilorum*, *vilbacke*, *ståndhol* o.s.v., där kreaturen vilade och idisslade. Här gjordes upp eld, som man genom våt mossa fick att ryka duktigt för att hålla undan de för djuren generande flygfäna. Vallhjonen passade på att äta och handarbete med stickning eller sömnad samt att ta sig en tupplur, ofta med huvudet på skällkons rumpa, för att ej korna omärkligt skulle kunna ge sig av. Uppehållet på vilbacken varade ett par, tre timmar. Då dessa sovholar lågo ute i betesområdets periferi kunde vallflickorna från angränsande fäbodlar lätt träffas och utbyta nyheter.

Anders Nyman, intendent vid Nordiska museet

*) Biologisk variation

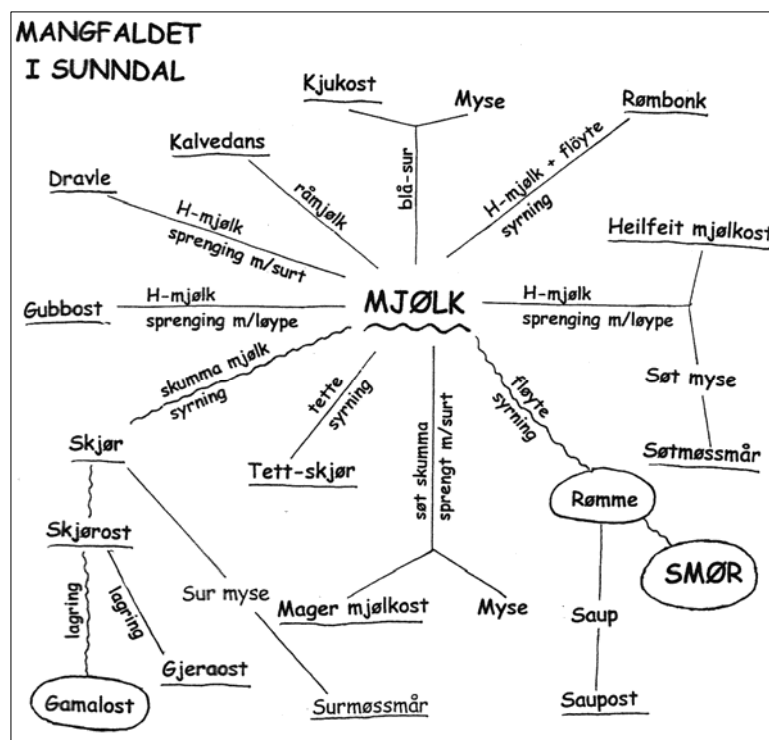
Människan har alltid följt sina djur i betesmarkerna. Man har sett djurens behov och styrt naturen till sin och sina djurs fördel. En bra betesmark skulle ha mycket gräs och örter. Även ljung och ris betades men ansågs sämre. Löv åts gärna av får och getter men också av kor. För att naturliga betesmarker skulle fungera krävde dessa upprepade insatser för att forma och bibehålla de gläntor betesväxterna krävde. Eld och yxa var viktiga hjälpmedel. Myndigheterna hade av omsorg om skogens virke, främst bergsbrukets eftertraktade kolved, förgäves sökt stävja svedjning för bättre bete. Ett alternativ till eld var dock taxning, det vill säga ringbarkning, som gjorde att träden torkade på rot och ljus kunde nå marken så gräs och örter ändå kunde frodas.

Skogens betesväxter är inte odlade, men inte heller vilda. Det är fråga om en halvkultur med arter mer eller mindre beroende eller gynnade av hävd. Den botaniska artkunskapen var god bland vallfolket, men med lokala namn och egen systematik. *Sian* eller *tôven*, det vill säga kruståteln, ansågs som det viktigaste betesgräset. Svamp gav viktigt mineral. Med svagt bete försvinner smakliga växter. En gammal bondekunskap är att betet bevarar en bra betesmark. Fäbodskogen blev rik på träd, buskar, örter och gräs i olika blandning. Ljusöppna gläntor omväxlade med slutna partier och ett nät av stigar som betesdjur trampat upp. Detta gynnade svampar som lever i symbios med andra växter och under seklernas bete bildades en rik svampflora. Många är populära matsvampar, som också älskas av betesdjur. Skogsbete stimulerar omsättningen i marken, ökar näringsnivån, gynnar skogstillväxten och är bra för mångfalden.

Bibehållandet av ett gott marktillstånd sker förmodligen genom att betet håller pH-värdet stabilt trots påverkan av kväve och andra luftburna föroreningar, vilka annars hotar skogsekosystemens livskraft. Skogsbetet kan därför ha betydelse som alternativ till så kallad vitalisering av skogsmark genom kalkning och gödsling, vilken ofta är negativ för biologisk mångfald. Skogsbete stimulerar särskilt mykorrhizasvampar som i sin tur gynnar tillväxt och virkesproduktion. Ett ökat skogsbete och fäbodbruk kan dessutom verka positivt både mot både försurning och övergödning. Grässvålen hindrar kväveurlakning då träd avverkas. Den tusenåriga hävdkontinuiteten, som sällan brutits mer än en trädålder, gör att en betesberoende artstock i stor omfattning återkommer efter det att bete återupptagits. Men det finns känsliga arter med dålig förmåga att överleva i fröbank eller ringa möjligheter att ta sig till refuger. De behöver identifieras. Hur är det till exempel med kattfot och mosippa?

*) Färdigheter

Efter Marit Hoel, Gruvdalssetra



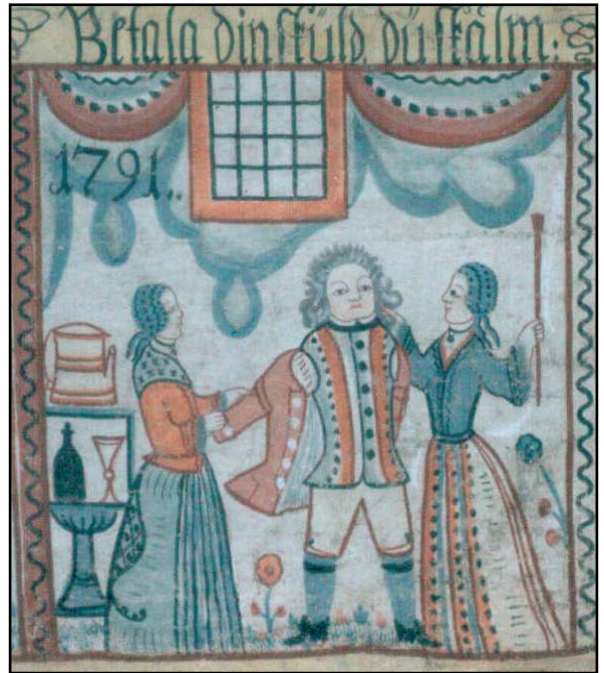
*) Instrument

Fig: Johannes Nilsson i Gyltige (1757-1827) Brearedskolan, *Den förlorade sonen "Betala din skuld", 1791, bara en del av målningen finns kvar. [Varbergs museum. VMF 24.902]*

Nävertrumpet

Men hur är det med musiken? Trumpeterna, som i vår bibelöversättning kallas basuner, har inga slingor på tonröret utan ser ut som stora raka trumpeteter. Ofta har de ett randmönster som gör det möjligt att tolka dem som trumpeteter gjorda av trä. Sådana trumpeteter har vi haft i vårt land; de gjordes av två trästycken, limmades och därefter lindades ett band av näver runt om.

Stora trumpetinstrument fanns inom **fäbodkulturen** där korna om sommaren togs till bete på fäboden. Kvinnorna som skötte djuren var långt hemifrån. De hade speciella behov för sin kommunikation. De använde en särskild sångteknik med spänd röst, kulning, som kunde höras över långa avstånd; de använde också trumpetinstrument s.k. lurar. Detta fungerade både som arbetsmusik och signaler. T.ex. kunde man behöva sända ett meddelande om att se upp för varg.¹



Av Inger Enquist, arkivarie vid Statens musikbibliotek

¹ Anna Johnsons avhandling 1986 med titeln *Sången i skogen: studier kring den svenska fäbodmusiken* behandlar ingående denna musik

*) Berättelser

Folkminnen

Folkminnen kan sägas vara allt som människor gör, tycker, tror, tänker och berättar och hur de uppfattar och konstruerar verkligheten. Man kan också säga att det är folkets egen historia berättad med dess egna ord. Folkminnesuppteckningar handlar alltså om olika uttryck för och aspekter av den mänskliga kulturen.

Att samla in och bevara folkminnen hör fortfarande till de viktigaste uppgifterna i vårt dokumentationsarbete av Sveriges kultur. I huvudsak samlar vi in uppgifter om gamla och nya svenskars uppfattning om verkligheten, deras trosföreställningar, minnen och värderingar, redogörelser för hur de lever, vad de berättar, deras seder och bruk. Dagens samhälle förändras fort. Föreställningar och levnadssätt som framstår som självklara idag, kan vara bortglömda om några tiotal år. Även om husen och byggnaderna som används idag står kvar, kommer framtidens människor inte att veta något om dem som bodde i dem. Vår uppgift är därför att bevara dagens berättelser och levnadssätt åt framtiden, annars kommer framtidens människor inte att veta hur vi lever idag. Vi bevarar gårdagen och samtiden åt framtiden.

Vid 1800-talets mitt påbörjades en mer omfattande insamling av folkminnen. Entusiaster och forskare gick runt i bygderna med papper och penna och tecknade ned vad de såg och hörde. Idag sker insamlingen framför allt med hjälp av intervjuer, fotografering, frågelistor och deltagande observationer. Samlingar doneras också till arkiven.

Soldat Norin i Garberg

Kullorna sitta nu och göra sina jämförelser mellan hur det leveres här och hemmavid. Och sedan börja de berätta om livet här i långfäbodarna sådant det berättats för dem som nu äro gamla. Och då blir det också bland annat de gamla vanliga historierna om rådn och trolltyg och björn och sax och pistoler och lodbössa.

Nu tala de om hur vallkullorna hade laddat pistolen, som de brukat skrämja björnen med, men laddad så att de till sidt ej vågat smälla av utan uppmanat Norin – han som var soldat – att göra det. Han synar pistolen och tvekar, men inför kullornas anropan på soldatmodet så skjuter han av. Pistolen springer i bitar, ett finger hittar man långt söder på täkten. Och till kullornas fasa så förblöder han och dör om någon vecka. De kullor som laddat pistolen leva än i dag och leva länge än och lära nog minsann veta vad det kunde kosta ibland.

Karl Lärka, nedtecknat år 1917

*) Ristningar i trä

Trädristningar

Träd kan bevara historiska händelser i hundratals år. Som märkliga arkiv har hundratals inristningar i tallar från äldre tiders fäbodverksamhet bevarats och även dokumenterats. Ristningarna ger personlig information från periodens och har samtidigt en viktig informativ funktion i skogslandskapet. Ristningar i träd höll ordning på betesrätten och visar vem som hade sina kor på bete i området.

I den boreala skogen var boskapsskötsel basen i ekonomin eftersom skog och myrmark användes för bete och slåtter. Fäbodsystemet utvecklades för att kunna nyttja dessa stora skogsområden maximalt. Fäboden kunde ligga milstals från by och gård. Här vallades boskapen av särskilt anställda. Den bestod främst av kor, getter och får, ibland även hästar. Varje dag hade sina bestämda vallningsstråk.

Orsaken till att man vallade var för att man ville hindra korna från att beta på mark där någon annan hade betesrätt, på mark som var reserverad för höproduktion (slåtter) eller på mark som låg för tillväxt. Vallningen hade även som funktion att skydda korna från rovdjur. Rutinen var sådan att man mitt på dagen vilade ett par timmar på någon torr och skuggig plats, gärna nära en bäck. Här hade man också tid för sysslor som låg utanför själva vallningsuppdraget, som att sy och sticka.

Ristningar i träd markerade platserna och gjordes främst i tall, som först avbarkades på mindre partier för att förbereda en plan ”skrivyta”. Med den lilla vallyxan som alltid fanns med gjordes inhuggningarna i själva veden i form av symboler, siffror och bokstäver. All denna information om namn, kön, ursprung och årtal m.m. bidrog till att identifiera den som ristade och vallade.

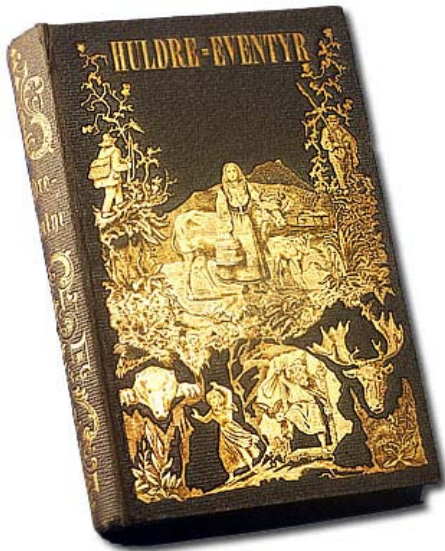
De ristade tallarna stod som markörer ute på skogen och visade vem och vilken bonde som hade rätt till skogens betesmarker. Detta fenomen ökade i omfattning under 1700- och 1800-talen i takt med befolkningsökningen och det ökande boskapsbeståndet.

En studie av nära 700 ristningar i en del av gamla Ore socken i norra Dalarna innehåller intressanta meddelanden som också visat sig vara väldigt konsekventa. Den absolut vanligaste informationen i ristningarna är namn eller rättare sagt initialer med en avslutande bokstav för om det var en man eller kvinna, S som i son och D som i dotter. Den näst vanligaste informationen är årtal. Ristningarna visar att vallfolket nästan bara var kvinnor (97 %). Att valla var en kvinnoarbetsuppgift även om män faktiskt vistades ute på fäbodarna åtminstone periodvis, och särskilt när det var dags för slåtter eller när olika byggnader behövde repareras.

*) Litteratur

Huldre eventyr

«Fra fjellet og sæteren» har ei dobbelt rammefortelling, idet Asbjørnsen innfører en ikke navngitt jomfru, som han nøder til å fortelle fra en setertur innover mot Rondane. Det er denne jomfruen som



så refererer sagn og memorater som hun skal ha hørt av en viss Brit. Blant annet gjengis her flere huldreløkker. Brit er trulig Brit Justhole, som var budeie på Lårgardssætra da Asbjørnsen var der i 1842. Hun opptrer også i «En søndagskveld til sæters» og i «En rensdyrjakt ved Rondane». Asbjørnsen skrev opp flere sagn etter henne.

En dag i den tid da jeg var på seteren i sommer, gikk jeg og Trine med en av seterpikene innover fjellet for å sanke multer. Det var en klar og stille dag; for like før hadde det regnet, og luften var så ren og lett på fjellet. I kløftene og mellom stenene sto det planter med store, hvite, velluktende blomsterdusker. Ryper fløy opp foran føttene på oss og smuttet omkring mellom vidjene og bjerkeriset, engstelige for ungene sine. Da vi kom til multemyrene, var de helt røde og gule av multer, og ved breddene og på tuene sto en mengde blomster med rene, fine farver jeg aldri hadde sett make til: de fylte luften med den lifligste duft. O, det var så søtt å ånde i denne luft, og lille Trine var så glad; hun fløy fra den ene

blomsten til den andre og klappet i hendene, og hun ble ikke trett av å plukke og beundre disse blomstene; og Brit fortalte oss om kuene og gjetene sine, og om rensdyrene hun hadde sett, og mange eventyr og underlige hendelser fra fjellet og seteren.

*) Jakt

Man har flyttat frå fäboden med sina djur. Nu står fäbodstugan tom. Får man låna nyckeln, ta hunden och gå dit i kvällningen? Ofta blir svaret ja. Det kan vara bra att få stiga upp utvilad i gryningen, och på en gång få släppa hunden i jaktmarken. Då blir det säkert drev. Harar skuttar gärna på och vid fäbodvallen, och räven besöker ofta skräphögen nattetid. Få jaktmarker är så givande som fäbodens, det är också lätt för jägare och hund att lära känna den. Vid hagens öppna grindhål är det ett säkert pass, vid kostigens vägskäl ett annat. Det är bara fråga om var haren eller räven ligger, och vilken plats den kommer till först. Och om kölden kommer smygande innanför jaktrocken, är det alltid nära till brasa, stugvärme och trivsel.

Otaliga gånger har jag tackat fäbodstugorna för deras existens. Kanske mest när färder i markerna av en eller annan orsak fört stegen i oförutsedd riktning. Sådant händer ofta under jakt. Då är det skönt att veta att kostigen vinglar genom snåren fram till den torvtaksklädda, grå eller röda fyrknutstugan, delvis inramad av låga uthus. Om en skälla pinglar eller en välmående suck från kobåset tränger ut genom springan mellan liggimret, känner man nästan det nästan som en välkomsthälsning. Och särskilt harmoniskt blir livet om fotogenglampen eller brasans sken lyser genom rutan.

En dag under älgjakten hade stortjuren vinglat omkring hala eftermiddagen på gångavstånd. Hundskallen förflyttade sig slutligen över en mil från upptaget. Och där fälldes tjuren av hundföraren. Men det tog tid att samla jaktlaget, att flå och ta vara på köttet. Höstdagen räckte inte till. Mörkret föll och därtill kom ösregn. I skenet från våra ficklampor travade vi upp de sista värdefulla köttstyckena på en tillyxad lave, som vi takade med älg huden. Vi var måna om att hålla köttet rent och torrt, och att vi själva blev genomvåta, gjorde mindre.

Medan vi arbetade glömde vi vår belägenhet. Ris, stenkummel och gungfly i en kolmörk och villande skog slöt oss i ett fast grepp. Vi började förstå problemen med att ta oss till vårt jaktkvarter. Vi var helt genomvåta, trötta och ganska fåordiga då vi plötsligt hörde yxhugg. De kom från en närbelägen

fäbodvall, var stuga vi trots vara avfolkad och låst. Yxhuggen klingade i den stunden synnerligen lockande. Och snart satt vi i omhuldande värme.

Ägaren hade kommit till vallen med sin häst för att plöja en åker. Och han hade heller ingenting emot att företa en släpfärd med älgköttet till vårt jaktkvarter – så snart den nya dagen grydde.

Måtte våra fäbodrar bestå, helst också livet och verksamheten i dem. De är fiskarens och jägarens bundsförvant.

Edor Burman 1963, lapptillsyningsman i Dalarna, Härjedalen och Jämtland

Arkiv och vetenskap

Kapittel 8: Vitenskapelig perspektiv på seterlandskapet



Fig. 8.1: Kartet viser utbredelsen av seterbruket i Norden rundt 1850 (fra Bergils, Ekeland og Prytz 1998a).

Seterbruket og seterlandskapet har vært gjenstand for en rekke ulike vitenskapelige arbeider. Gerhard Schønings reisebeskrivelser fra slutten av 1700-tallet, presentert i

Frågan om arkiv och vetenskaplig dokumentation är något konkret eller abstrakt – materiellt eller immateriellt – kan diskuteras från en rad olika utgångspunkter. Oberoende av detta och eventuella resultat behöver det material som finns tillgängligt där i olika former utnyttjas fullt ut i ett fortsatt arbete kring fäbodkulturen.

Illustration ur: Daugstad, Karoline, 2000. Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet. Senter for bygdeforskning

3. Udda texter med anknytning till det immateriella kulturarvet

Skydd för det immateriella kulturarvet

Unesco antog vid sin generalkonferens 2003 en konvention för skydd av det immateriella kulturarvet (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*). Med immateriellt kulturarv förstås enligt konventionstexten ett kulturarv som överförs mellan generationer. I första hand ska kulturarv som är hotade säkerställas. För närvarande har över hundra länder ratificerat konventionen. Inför en svensk ratificering av konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet krävs en genomgång av de konsekvenser som konventionen kan väntas få vid den nationella hanteringen av frågorna. Detta arbete har just påbörjats. Denna konvention är avsedd att komplettera Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv ("Världsarvskonventionen"), som antogs 1972 och handlar om skydd för det materiella kulturarvet. I den nya konventionen definieras immateriellt kulturarv som "sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap, färdigheter – liksom tillhörande verktyg, föremål, artefakter och kulturella platser – som samhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner såsom utgörande del av sitt kulturarv. Detta immateriella kulturarv, som överförs från generation till generation, återskapas fortlöpande av samhällen och grupper i förhållande till deras omgivning, deras ömsesidiga förhållande till naturen och deras historia och ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, och främjar därigenom respekten för kulturell mångfald och mänsklig kreativitet."

De områden som täcks av konventionen innefattar a) muntliga traditioner och uttryck, däribland språket, b) scenkonsterna, c) sociala sedvänjor, riter och högtider, d) kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum samt e) traditionell hantverksskicklighet. På alla dessa områden är utförandet avhängigt av färdigheter och kunskaper och inte ett konkret föremål.

Konventionens syften är att a) skydda det immateriella kulturarvet, b) trygga att berörda samhällens, gruppers och enskilda personers immateriella kulturarv respekteras, c) höja medvetandet på det lokala, det nationella och det internationella planet om det immateriella kulturarvets betydelse och trygga ömsesidig uppskattning av det samt d) främja internationellt samarbete och bistånd.

Konventionen berör också följande frågor: sambanden mellan materiellt och immateriellt kulturarv, innebörden av ett levande och föränderligt immateriellt kulturarv med gränsöverskridande karaktär, metoder för skydd av detta kulturarv och nödvändigheten av samordning mellan lokala, nationella och internationella instanser för att åstadkomma detta skydd.

Konventionen föreskriver bl.a. ett omfattande inventeringsarbete för att identifiera och definiera det immateriella kulturarvet, både på det nationella och det internationella planet. Regeringarna i de länder som skrivit på konventionen ska enskilt eller tillsammans med andra regeringar nominera företeelser till dels en representativ lista över "The Intangible Cultural Heritage of Humanity", dels en lista över "Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding". En kommitté utvärderar sedan förslagen och beslutar om vad som ska föras upp på respektive lista. Enligt konventionen ska också en "Intangible Cultural Heritage Fund" upprättas. Dit ska de stater som ratificerar konventionen lämna bidrag. Pengarna i fonden ska användas för bidrag till projekt som syftar till skydd av det immateriella kulturarvet.



Fäbodkultur som Immateriellt världsarv

GFF PM 2009-06-09

1. Gävleborgs fäbodförening, GFF,

bildades 1996. Verksamheten är i huvudsak definierad till Gävleborgs län men ett vidare perspektiv är oundvikligt och erfarenheter föreningen gör är obegränsat tillgängliga för alla. GFF är en bred och oberoende ideell organisation som vänder sig såväl till brukare av fäbodar, som till andra med intresse för fäbodkultur. Föreningen arbetar både för bevarande av fäbodkultur och utveckling av fäbodbruk. Syftet är att värna, stärka och utveckla fäbodkultur och fäbodbruk genom att ge råd och sprida information och kunskap, som är till nytta för fäbodbruket.

GFF är ingen renodlad brukarförening utan alla fysiska eller juridiska personer intresserade av fäbodbruk och som stöder målsättningen kan vara medlemmar. I sitt arbete är GFF observant på konventioner, riktlinjer och samhällsmål och vill styra in sin verksamhet nära dessa. Det är en medveten strävan att de synpunkter GFF framför ska ha en helhetssyn och därför ska beaktas i ett sammanhang. Detta är viktigt, inte minst pedagogiskt; förstår man ett samband fattar man också motivet för ett yrkande. För hög verkningsgrad söker GFF samverka med andra intressenter. Stiftelsen Skansen, Världsnaturfonden och Centrum för biologisk mångfald är några exempel. Det vida nätverket skänker föreningen hög kompetens och trovärdighet. Detta gör att GFF vunnit respekt för en bred kunskap och saktighet.

Föreningsadressen är ett uttryck för strävan efter samverka och att stärka kompetensen:
c/o Ljusdalsbygdens museum
Museivägen 5
827 30 LJUSDAL

Uppgiftslämnare är Kelvin Ekeland med uppdrag att åt GFF handlägga utredningar m.m.
Telefon: 0650-335 39, 070-211 08 15; e-post: kelvin.ekeland@gmail.com

2. Verksamhet inom det immateriella kulturarvet

Vårt landskap är i hög grad format av människors närvaro. Det är en sanning som är uppenbar för fäbodbrukare och medlemmar i GFF. Tyvärr är inte bindningen mellan natur och kultur lika självklar för alla. Exempelvis kan diskussionen om det är hävd eller fri utveckling, som bäst gagnar biologisk mångfald, i vissa läger vara ganska häftig och präglad av omedvetenhet. Ofta understryks detta då skogens ekosystem dryftas och det är där fäbodbruket hör hemma. Därför är det bra att detta problem har uppmärksammats internationellt och att olika konventioners expertorgan ofta trycker på hävdens betydelse för att bevara biologiska värden. GFF bildades något år efter det att Riokonventionen signerats. Konventionen om biologisk mångfald har därför alltid funnits aktuell i föreningsarbetet och stadgarna är utformade med konventionens syfte i åtanke. GFF har nog mer än andra representanter för lokalsamhällen försökt tillämpa och hänvisa till Konventionen.

Det ömsesidiga förhållandet till "naturen" och dess historia gynnar aktningen för kulturarvet. Konventionen rymmer två artiklar om bevarande av ursprungs- och lokalsamhällens traditionella kunskap, som är mycket viktiga i sammanhanget. Det är artikel 8j vilken handlar om naturresurs- och markanvändning och artikel 10 som tar upp bruket av traditioner och sedvanor. Allt gäller frågor, som är synnerligen viktiga för utsikterna att bevara fäbodbruket och stärka verksamheten. Bevarande av miljöer där människan har varit en viktig ekologisk faktor förutsätter en god insikt i hur marken har använts. Om vi ska kunna sköta en ekologiskt viktig miljö måste vi också veta vad det är för påverkan som format de värden vi vill bevara.

GFF vill framhålla allmänhetens intresse för de produktionsformer fäbodbruket tillämpar och de produkter som är typiska för en lokal samhällsgemenskap.

GFF anser att i och med att ursprungs- och lokalbefolkningar förvaltar för samhället värdefulla kunskaper och egenskaper måste förutsättningar också finnas för dess bevarande.

Detta innebär bland annat att fäbodbrukare som representanter för en lokal gemenskap med en traditionell verksamhet ska särbehandlas positivt vid bruket och bevarandet av sin ärvda kunskap.

Olika samhällen bildar sina särskilda mönster i landskapet och det visar människans roll och verksamhet. Landskapen och bruket av dessa speglar kulturen. Detta kan ta sig uttryck i förhållanden till väder, resurshushållning, mat, djur, natur, musik och myter. Ett exempel på lokalt fungerande kulturer med en gemensam bas är fäbod- eller säterkulturen i Skandinavien, som på ett rikt och mångfasetterat sätt uttrycker vilka idéer, traditioner och kunskaper som gett livsutrymme och livskvalitet på naturens och landskapets villkor. Den kunskapsskatten, där det immateriella kulturarvet är en betydelsefull del, har varit och är viktigt i vår historia och vårt kulturliv.

Där verkar GFF för bevarande. Tyvärr måste föreningen av krasst finansiella skäl prioritera det skydd, som dokumentation och forskning kan ge, mycket lågt.

3. Betydelse och bevarande

GFF, arbetar brett för bevarande av fäbodkultur och utveckling av fäbodbruk. I sitt arbete är GFF uppmärksam på konventioner, riktlinjer och samhällsmål och vill styra in sin verksamhet nära dessa.

För en idévärdig förankring är kontakt med myndigheter och forskare viktig. En viktig institution har varit Centrum för biologisk mångfald och de senaste åren program Naptek inom CBM och det arbete för traditionell kunskap och lokalsamhällen, som bedrivs där. I CBM:s regeringsuppdrag kring Mångfaldskonventionens artikel 8j i Sverige, som redovisades 2004, behandlas Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet. GFF känner spänningen i att ”bevara det ogripbara”. För att få en bra omvärldskontakt kommunicerar vi också med andra intressenter både i Sverige och i Norge.

Vi strävar efter ett deltagardrivet arbetssätt på ett praktiskt och jordnära plan. Det ligger inom föreningens syfte att öka medvetenheten om vikten av det immateriella kulturarvet på alla nivåer och försäkra sig om en ömsesidig uppskattning av det. För fäbodkulturen vore det optimala att kunna bli förklarad som världsarv.

GFF inser de ideella organisationernas sårbarhet och har i flera olika sammanhang fört fram tanken på någon form av institutionaliserat resurs- eller kunskapscentrum. Det är enligt föreningens uppfattning inte lämpligt att skapa egna samlingar. Föreningens främsta uppgift bör vara att sprida idéer och bilda opinion. Ett aktuellt initiativ är en förstudie i projektform tillsammans med Ljusdalsbygdens museum, CBM/Naptek och Högskolan i Gävle av hur ett kunskapscentrum skulle kunna utformas. Vi söker former för nya verksamheter, nya insikter och nya sätt att förmedla.

4. Insatser och visioner

Fäbodkulturen är rik och sammansatt. Fäbodkulturen är hotad och uppmärksammas.

Fäbodkulturen är uråldrig och missuppfattad. Fäbodkulturen är mytomspunnen och vardagsrealistisk. Fäbodkulturen är fångslande och ger inspiration. Fäbodkulturen har kraft men är skör. Fäbodkulturen behöver värnas.

Tack vare träget arbete är GFF Sveriges största förening för fäbodbruk. Genom medvetenhet och nätverksbygge har GFF en stor kontaktyta. GFF är en respekterad röst. GFF har bidragit

till en nyväckt stolthet hos fäbodbrukarna över sin folkkultur och att traditioner hålls levande och att bilden av landskapet berikas genom att man vårdar sig om utmarksnäringar som fäbodbruk och fritt bete med gamla lantraser. Fäbodbruk är inte längre ett uttryck för efterblivenhet. GFF har uppfattningen att fäbodbrukare kan nå ökad lönsamhet genom att kommersiellt utnyttja de traditionella produkternas exklusivitet. I många fall bör det vara ekonomiskt fördelaktigt att även kombinera försäljning med kultur- och upplevelseturism. Här hör också de immateriella delarna av kulturarvet hemma.

I den snabba förändring världen utsätts för är många traditioner hotade och den kulturella mångfalden har plötsligt blivit bräcklig. Att skydda den är viktigt, inte minst för att stärka mänsklig identitet. För GFF är det naturligt att väcka frågan om att förklara den nordiska fäbodkulturen som immateriellt världsarv.

5. *Brister och behov*

Ord är allt för ofta det mest väsentliga resultatet av myndigheters arbete. Ord kan vara vackra men farliga ifall de inte har en substantiell innebörd. Åtgärder är nödvändiga. Ett skäl till att deklARATIONER och konventioner är uddlösa kan vara att inget tydligt ansvar lämnas för att de ska tillämpas och att ingen på ett effektivt sätt får resurser att följa upp vad överenskommelser och fördrag har lett till.

En brist är också oförmågan att se sammanhang. Biologisk mångfald är exempelvis också ofta en kulturyttring. Verkligheten fragmenteras. Det är lätt att peka ut en imponerande byggnad och som ett monument lyfta upp den på ett podium för allmän beundran. Samma kan gälla geologiska formationer eller biologiska märkvärdigheter. Vad som saknas är sammanhang och förklaringar.

Det behövs klarlägganden som ger svar på alla varför; varför blev ett byggnadsverk så imponerande, hur såg det samhälle ut som stod bakom tillblivelsen, fanns det särskilt goda ekonomiska förutsättningar och varför förelåg dessa; vad var det som låg bakom de geologiska processer som skapade formationerna och vilka miljöer är det som ger uttryck åt säregna livsformer?

6. *Förväntningar och möjligheter*

Unescos konvention om immateriella världsarv från 2003 kan få stor betydelse. Viljan att bevara skapande tankar, visioner, vanor, vetanden och traditioner är djupt human. Den uppmanar till utbyte av information och kunskap om olika kulturers särdrag. Idéer – att ha en betydelse, att inkluderas, att vara delaktig; lokalt, nationellt och även internationellt – är något värdefullt även om de sällan är direkt gripbara eller påtagliga.

Olika samhällen bildar sina särskilda mönster som manifesterar delaktighet. De kan genom tillämpning av konventionen få sin kultur erkänd på ett sätt som ger status, anseende, förståelse och uppskattning. Självkänsla och trygghet i en verksamhet är det viktigaste för sund utveckling och överlevnad.

En systematiserad dokumentation, kunskapsöverföring, forskning, samordnade översikter och professionell förmedling är delar av idén. GFF har tagit initiativ i den riktningen och temat för Fäbodriksdag 2009 kommer att spegla detta.

7. *Ett bidrag från fäbodkulturen*

En fäbodförening är sina medlemmar. Där finns en enorm kunskapspotential. Dock är de ideella organisationerna mycket ömtåliga. GFF känner faran och har försökt förklara behovet av institutionaliserade resurs- eller kunskapscentrum där de lokala samhällena är delaktiga på ett jämbördigt sätt. Den tysta kunskapen, den levande och traderade kunskapen, får inte bli en av akademiker och institutionsbundna forskare tystad kunskap.

Genom att behovet uppmärksammas och att förtroende skapas kan en levande fäbodkultur bidra med kunskap, erfarenheter, förståelse, förklaringar, information och upplevelser.

8. Integrera, koordinera och samordna

Vi har tidigare talat om att deklARATIONER och konventioner kan bli uddlösa därför att inget tydligt ansvar lämnas för hur de ska tillämpas. Konventionen om immateriella världsarv saknar i Sverige en naturlig ansvarstagare. Detta uttrycks också genom regeringsuppdraget där SOFI i samråd med Kulturrådet, Riksarkivet, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Nordiska museet och Riksantikvarieämbetet ska lämna ett förslag till genomförande.

På ett vis kan detta vara en fördel. Det eliminerar eller minskar den risk för polarisering av betydelser som på ett olyckligt sätt lyfts fram då det gäller vittnesbörd om jordens eller människans historia i form av materiella världsarv, där Naturvårdsverket getts ansvar för naturhistoriska miljöer medan Riksantikvarieämbetet fått behandla kulturmiljöer. Problemen med koordinering och totalbild där allt ska beaktas i ett sammanhang har inte varit små.

För GFF och den samhällssfär föreningens verksamhet berör vore en institutionalisering av Napteks verksamhet en smaklig lösning av hur arbetet med det immateriella kulturarvet skulle ordnas. Hela komplexet av intressen att beakta rymms emellertid inte inom Napteks område även om tøjbarheten är oväntad stor.

På lång sikt är Kulturrådet med anpassade funktioner en tänkbar lösning. Nämnden för hemslöjdsfrågor kompletterad med Naptek och en del nya funktioner är också en möjlighet. För ett snabbt genomförande är GFF:s rekommendation ett Råd för bevarande av det immateriella världsarvet i Sverige. Grunden finns i de institutioner som utpekats genom regeringsuppdraget men den ämnesmässiga slagsida som åstadkommits genom att uppdraget lämnats av Kulturdepartementet måste kompenseras genom att etnobiologin också får sin berättigade plats i sammanhanget.

9-10. Nationellt genomförande och tillämpning med globalt perspektiv

GFF tror att viktiga erfarenheter kan göras genom studier av hur svenska materiella världsarv förts fram och granskats av UNESCO:s expertorgan, särskilt sådana som rymmer landskap med påverkan av människor. Vi tar Laponia – Lapplands världsarv, Hälsingegårdar och Södra Ölands odlingslandskap som exempel. Även en granskning av processen kring genomförande av MaB – biosfärområden bör vara givande. Internationella utblickar är också viktiga.

Vi anser inte att resultaten av dessa verksamheter bör vara normgivande men tror att de erfarenheter som vunnits på andra håll kan vara en grund för nytänkande kring genomförandeprocessen. Vi tror också att det är svårt att på enbart teoretisk grund forma väl fungerande genomföranderutiner. Idéer behöver ständigt prövas för att konstatera ifall de bär. Därför behövs bra pilotexempel, som kan bidra till att erfarenhet byggs upp.

I en verklig process ger det ena det andra på ett mer självklart sätt än aldrig så avancerade modellbyggen. Det gäller att ge och ta, överföra erfarenheter och hylla vidsyn.

Konventionen kräver ett inventeringsarbete som översiktligt lokaliserar immateriellt kulturarv på olika plan. Konventionen förutsätter samarbete mellan nationer vid nomineringar och skydd. Konventionen vill också inrätta en fond som garanterar ett solidariskt försvar för det immateriella kulturarvet. Det finns inget att invända mot detta

Sverige bör kunna ratificera nu och utan ängslan. Den globala gemenskapen gör att vi kan möta den alltid ovissa framtiden med tillförsikt. En förnuftig planering är ett bra stöd, den gör överraskningarna inte allt för omtumlande.

11. Övrigt

Det finns en idé bakom fåbodbruket. För att förstå meningen med verksamheten bör man söka en enkel men täckande förklaring.

Den norske forskaren Lars Reinton ger följande klarsynta definition:

”Fäbodbruk karaktäriseras av att en gård hämtar sina kreaturs foder på en plats så långt ifrån gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slåtterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern.”

Fäbodbruket är ett kunskapsbaserat kulturarv med koppling till de grundläggande och humanrelaterade frågor som berörs inom Agenda 21 och Konventionen om biologisk mångfald. Bevarandebestyrket uppmärksammar fäbodbrukets särskilda ekosystem, i första hand de olika typerna av skogsbetesekosystem, men även de varianter av ekosystem och biotoper, som är betingade eller präglade av fodertäkt, främst slåtter; hårdvall, sidvall – raningar, strandängar, myrar – foderträd och skottskogar. Till detta kommer de speciella fäboddjuren, ofta gamla lantraser, vilka hålls in situ. Och bebyggelsemiljöerna, som kan sluta helheten. Fäbodbruket är ett tydligt och överskådligt ekonomiskt jordbrukssystem väl lämpat att använda i såväl undervisning som forskning.

Varje form av brukande ger marken och miljön sin bestämda karaktär. Inom fäbodbruket finns sådana kunskaper och resurser som är oundgängliga för att ta hand om kulturell och biologisk mångfald och understödja en långsiktig hållbar utveckling. Detta motiverar särskild hänsyn till och anpassning för fäbodbruket inför framtiden, bland annat

- för att bibehålla den kritiska kunskapsmassan i ett levande kulturarv
- för att i tillräcklig omfattning värna den bildningsrelaterade delen av den biologiska mångfalden
- för att underhålla den resursmässigt avgörande delen i näringsverksamheten för ett antal småjordbruk.

För företagaren är fäbodbrukets främsta värde att det ger möjlighet att föda ett så stort antal djur att jordbruket blir bärkraftigt i förhållande till vad som krävs av insatser för driften. Till detta kommer vad som med ett populärt ord kan sammanfattas i hävdens ”ekosystemtjänster”.

Tjänsterna kan sorteras i grupper, till exempel:

- naturvärden – värden för biologisk mångfald
- värden för skogsvården
- kulturella och sociala värden – upplevelsevärden
- värden för betesdjuren
- bibehållande av traderad kunskap
- medel för undervisning och studier
- resurshushållning; landsbygdsprogression

De värden som genereras genom fäbodbruk bevaras bäst genom fortsatt fäbodbruk. Andra insatser kan ge ett snedvridet eller annorlunda resultat. Fortsatt fäbodbruk är även en kostnadseffektiv form för bevarande.

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Enligt uppdrag



Kelvin Ekeland

REMISSVAR; GFF 2010-07-21Kulturdepartementet
Kulturarv och trossamfund
103 33 STOCKHOLM

Förslaget om genomförande av Unescos konvention om skydd av immateriellt kulturarv

Ku2009/2175/KT

Gävleborgs fäbodförening, GFF, förde genom sitt enkätsvar i samband med regeringens uppdrag om förslag om konventionens genomförande in fäbodfrågorna bland de ämnen som diskuterades. Nu är förslaget föremål för remissbehandling.

GFF lämnar följande synpunkter med utgångspunkt från sitt verksamhetsområde.

Gävleborgs fäbodförening, GFF, bildades 1996. Verksamheten är i huvudsak definierad till Gävleborgs län men ett vidare perspektiv är oundvikligt och de erfarenheter föreningen gör är obegränsat tillgängliga för alla. GFF är en bred och oberoende ideell organisation som vänder sig såväl till brukare av fäbodar, som till andra med intresse för fäbodkultur. Föreningen arbetar både för bevarande av fäbodkultur och fäbodbrukets framgång. Tack vare träget arbete är GFF Sveriges största förening för fäbodbruk. Genom medvetenhet och nätverksbygge har GFF en stor kontaktyta. GFF är en respekterad röst. Syftet är att värna, stärka och utveckla fäbodkultur och fäbodbruk genom att ge råd och sprida information och kunskap, som är till nytta för fäbodbruket. Det ligger också inom föreningens syfte att öka medvetenheten om det immateriella kulturarvet på alla nivåer och försäkra sig om en ömsesidig uppskattning av det.

GFF är ingen renodlad brukarförening utan alla fysiska eller juridiska personer intresserade av fäbodbruk och som stöder målsättningen kan vara medlemmar. I sitt arbete är GFF observant på konventioner, riktlinjer och samhällsmål och vill styra in sin verksamhet nära dessa. Det är en medveten strävan att de synpunkter GFF för fram ska ha en helhetssyn och därmed beaktas i ett sammanhang. Detta är viktigt, inte minst pedagogiskt – förstår man ett samband fattar man också motivet för ett yrkande. För hög verkningsgrad söker GFF samverkan med andra intressenter. Stiftelsen Skansen, Världsnaturfonden, Centrum för biologisk mångfald, Högskolan i Gävle samt olika studieförbund är några exempel. Det vida nätverket skänker föreningen hög kompetens och trovärdighet. Detta gör att GFF vunnit respekt för en bred kunskap och saklighet.

Föreningsadressen är ett uttryck för strävan efter samverkan och att stärka kompetensen:

c/o Ljusdalsbygdens museum

Museivägen 5

827 30 LJUSDAL

Uppgiftslämnare är Kelvin Ekeland med uppdrag att åt GFF handlägga utredningar m.m.
Telefon: 0650-335 39, 070-211 08 15; e-post: kelvin.ekeland@gmail.com

REMISSVAR Dnr Ku2009/2175/KT

Introduktion genom exemplet ”fäbodkultur”

Vårt landskap är i hög grad format av människors närvaro. Biologisk mångfald är ofta också en kulturyttring. Emellertid är inte bindningen mellan natur och kultur lika självklar för alla. Oförmågan att se sammanhang är en allvarlig brist. Verkligheten fragmenteras. Därför är det bra att detta problem uppmärksammas internationellt och att olika konventioners expertorgan ofta trycker på hävdens betydelse för att bevara biologiska värden. Aktningen för kulturarvet gynnas av det tvåsidiga förhållandet till ”naturen” och dess historia.

Bevarande av miljöer där människan har varit en viktig ekologisk faktor förutsätter en god insikt i hur marken har använts. Detta gäller i hög grad frågor viktiga för utsikterna att bevara fäbodbruket och stärka den verksamheten. Om vi ska kunna sköta en ekologiskt viktig miljö måste vi också veta vad det är för påverkan som format de värden vi vill bevara. GFF vill framhålla både brukarnas och allmänhetens intresse för de produktionsformer fäbodbruket tillämpar och de produkter som är typiska för en lokal samhällsgemenskap. GFF anser att i och med att ursprungs- och lokalbefolkningar förvaltar för samhället värdefulla kunskaper och egenskaper måste förutsättningar också finnas för dess bevarande. I konventionen för säkerställande av immateriella kulturarv är det inte materialet som betonas utan hantverket. Det är sättet att leva och bygga som ska ha förts vidare från generation till generation. Immateriellt kulturarv är vad folket, grupper och individer, själva känner är deras arv.

Olika samhällen bildar sina särskilda mönster som manifesterar delaktighet. De kan genom tillämpning av konventionen om säkerställande av det immateriella kulturarvet få sin kultur erkänd på ett sätt som ger status, anseende, förståelse och uppskattning. Självkänsla och trygghet i en verksamhet är det viktigaste för sund utveckling och överlevnad. Landskapen och bruket av dessa speglar kulturen. Detta kan ta sig uttryck i förhållanden till väder, resurshushållning, mat, djur, natur, musik och myter. Ett lätt definierat exempel på lokalt fungerande kulturer med en gemensam bas är fäbod- eller säterkulturen i Skandinavien, som på ett rikt och mångfasetterat sätt uttrycker vilka idéer, traditioner och kunskaper som gett livsutrymme och livskvalitet på naturens och landskapets villkor. Denna kunskapskatt, där det immateriella kulturarvet är en betydelsefull del, har varit och är viktig i vår historia och vårt kulturliv. För fäbodkulturen kan ett förklarande som världsarv vara till fördel.

I den snabba förändring världen utsätts för är många traditioner hotade och den kulturella mångfalden har plötsligt blivit bräcklig. Att säkerställa den är viktigt, inte minst för att stärka mänsklig identitet. För GFF är det naturligt att väcka frågan om att förklara den nordiska fäbodkulturen som immateriellt världsarv.

Fäbodkulturen är hotad och uppmärksammas. Fäbodkulturen är rik och sammansatt. Fäbodkulturen är mytomspunnen och vardagsrealistisk. Fäbodkulturen är fängslande och ger inspiration. Fäbodkulturen är uråldrig men missuppfattad. Fäbodkulturen har kraft men är skör. Fäbodkulturen behöver värnas.

Den norske forskaren Lars Reinton ger följande klarsynta definition av fäbodbruk:

”Fäbodbruk karaktäriseras av att en gård hämtar sina kreaturs foder på en plats så långt ifrån gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slätterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern.”

Bevarandebeståndet uppmärksammar fäbodbrukets särskilda ekosystem, i första hand de olika typerna av skogsbetes ekosystem, men även de varianter av ekosystem och biotoper, som är betingade eller präglade av fodertäkt, främst slätter; hårdvall, sidvall – raningar, strandängar, myrar – foderträd och skottskogar. Till detta kommer de speciella fäboddjuren, ofta gamla lantraser, vilka hålls in situ. Och bebyggelsemiljöerna, som kan sluta helheten. Fäbodbruket är

energisnålt och hållbart, tillika ett tydligt och överskådligt ekonomiskt jordbrukssystem väl lämpat att använda i såväl undervisning som forskning.

Varje form av brukande ger marken och miljön sin bestämda karaktär. Inom fåbodbruket finns sådana kunskaper och resurser som är oundgängliga för att ta hand om kulturell och biologisk mångfald och understödja en långsiktig hållbar utveckling. Detta motiverar särskild hänsyn till och anpassning för fåbodbruket inför framtiden, bland annat

- för att bibehålla den kritiska kunskapsmassan i ett levande kulturarv
- för att i tillräcklig omfattning värna den bildningsrelaterade delen av den biologiska mångfalden
- för att underhålla den resursmässigt avgörande delen i näringsverksamheten för ett antal småjordbruk.

För företagaren är fåbodbrukets främsta värde att det ger möjlighet att föda ett så stort antal djur att jordbruket blir bärkraftigt i förhållande till vad som krävs av insatser för driften. Till detta kommer vad som med ett populärt ord kan sammanfattas i hävdens ”ekosystemtjänster”.

Tjänsterna kan sorteras i grupper, till exempel:

- naturvärden – värden för biologisk mångfald
- värden för skogsvården
- kulturella och sociala värden – upplevelsevärden
- värden för betesdjuren
- bibehållande av traderad kunskap
- medel för undervisning och studier
- resurshushållning; landsbygdsprogression

De värden som genereras genom fåbodbruk bevaras bäst genom fortsatt fåbodbruk. Andra insatser kan ge ett snedvridet eller annorlunda resultat. Fortsatt fåbodbruk är även en kostnadseffektiv form för bevarande.

- ./ För kännedom och läsning biläggs KONCEPT till GFF:s förstudie av förslaget att säkerställa den nordiska fåbodkulturen genom tillämpning av konventionen om immateriella kulturarv.
Ej aktuellt.

Nationella följder av Unescos konvention om säkerställande av immateriella kulturarv

Med exemplet ”fåbodkultur” vill GFF visa vikten av att sätta det immateriella kulturarvet i relation till en hållbar samhällsutveckling. Kunskapsdränering till följd av en tilltagande urbanisering är ett uppenbart hot mot ett traditionellt synsätt på biologiska resurser.

I en utredning om biologisk mångfald från 1983 tar FAO upp betydelsen av ”bevarande”. Utgångspunkten är de engelska begreppen ”*preservation*” – spara i oförändrad form – och ”*conservation*” – bevara i utveckling. Bevarande väcker många frågor och nomenklaturen är viktig.

GFF föredrar att man vid tillämpning av konventionen om immateriella kulturarv använder begreppet ”säkerställa” framför ”skydda”. Som lämpliga synonymer föreslås orden ”*trygga*” eller ”*bibehålla*”. Att bryta ut bitar och överge det sammansatta är inget kontextuellt bevarande. Ett föränderligt kulturarv ska säkerställas och inte konserveras, samlas eller arkiveras.

Konventionen ska ge respekt för det immateriella kulturarvets roll i samhället och därför är det grundläggande att inte begränsa sig till ett urval arkivalier eller provkartor. Arbetsgruppen

har gjort en ambitiös genomgång av olika regelverk och framhåller att det svenska regelverket i allt väsentligt uppfyller vad som behövs för att trygga säkerställande av svenska immateriella kulturarv. Formellt kan detta vara riktigt, dock visar tillämpningen att de myndigheter som svarar för användningen av dessa regelverk inte alltid anser praktiskt bruk är lämpligt. När GFF söker ett exempel på detta visar det sig att arbetsgruppen förbigått den centrala Miljöbalken (1998:808) vid sin granskning.

Enligt 7 kap 9 § om Kulturresevat kan: *Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. På ett sådant område skall bestämmelserna i 4-6 §§ tillämpas. Att det inom ett område finns en byggnad eller anläggning som är skyddad som byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller fast fornlämning enligt lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hindrar inte att området förklaras som kulturresevat. I fråga om beslut enligt denna paragraf gäller också 7 och 8 §§.*

Riksantikvarieämbetet, RAÄ, och Naturvårdsverket gör tolkningen att en viktig skillnad mellan naturresevat och kulturresevat är att det senare ger möjligheter att säkerställa och vårda alla områdets värden. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker – men även sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner kan hanteras inom ramen för kulturresevatets förvaltning. Det finns dock en tydlig rädsla från beslutande myndigheter att genom institutet opponera mot andra regelverk som eventuellt kan hindra tillämpning av immateriellt kulturarv, t.ex. traditionellt fritt skogsbete, måttangivelser i djurskyddsbestämmelser, gödselhantering eller hygienkrav.

Exemplet visar genom förbiseendet av en hel balk i den svenska lagstiftningen på arbetsgruppens mycket snäva sätt att se på immateriellt kulturarv. Man kan säga att man fastnat i folkkulturens finrum där berättarkonst, dans, musik och slöjd utövas. Traditionell kunskap och bruk av naturen samt universella motstycken har däremot förbigåtts. Fäbodkulturens arbetssånger, lockrop och bruk av lurar, horn och spelpipor får inte lyftas ur sitt sammanhang. Fäbodarnas hävdvunna matkultur får inte förfalla till att bli närproducerad lokalmat. Zorn, Karlin, Hazelius och vår Erlandsson är föregångare men vi måste gå vidare.

För att få struktur och tyngd i de möjligheter befintliga regelverk ger säkerställande av svenska immateriella kulturarv enligt konventionen behöver dessa samlas och kommenteras (råd och anvisningar eller riktlinjer) så de kan ligga till grund för den ansvariga myndighetens arbete. Engagemanget för konventionen är stort från ideellt håll och skulle bli av betydligt större värde ifall extra medel anvisas. Utforskning, dokumentation och klarläggande är enbart delar i processen för att ge möjligheter för ett reellt säkerställande in situ och ett engagemang så traditioner ska kunna leva vidare utan läsningar. Listor på kulturarv i fara måste vara flexibla och uppfattas som en rad exempel. GFF anser att värdet av listor över representativa och hotade kulturarv överskrider de eventuella risker som sådana listor kan skapa.

Ansvarsfördelning mellan myndigheter

Arbetsgruppen föreslår att Institutet för språk och folkminnen, SOFI, får samordningsansvaret och att RAÄ, Nordiska museet, Nämnden för hemslöjdsfrågor och Statens musiksamlingar genom Svenskt visarkiv blir nodansvariga myndigheter/institutioner inom sina respektive fackområden. Det gemensamma ansvaret är att bevaka att det immateriella kulturarvet tryggas och att konventionen implementeras i Sverige. Ansvarsområden fördelas mellan berörda institutioner. Arbetet ska genomföras i samarbete med olika aktörer inom området. Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet täcker på anseliga områden även de skyldigheter som en implementering av artikel 8j inom CBD innebär. Främst gäller

detta kunskaper, innovationer och sedvänjor rörande naturen och bruket av biologisk mångfald, vilka också återfinns i definitionerna i Unescokonventionen (kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum).

I rapporten framhålls vikten av att de praktiserande grupperna involveras i arbetet, vilket också betonas i CBD artikel 11b (liksom även CBD artikel 8j). GFF förutsätter att fäbodkulturens företrädare i fortsättningen uppmärksammas i det svenska arbetet med Unescokonventionen och att prioriteringar sker med aspekten att talesmän för alla användare av immateriella värden engageras involveras i arbetet för att tillämpa konventionen i Sverige. De flesta av förslagen är beaktansvärda men för snäva för att vara effektiva. Orsaken kan sökas i regeringens uppdrag och sammansättningen av arbetsgruppen. Allt för tydligt visar organisationsförslaget på faran av frånvaro av bred kompetens vid komplicerade uppgifter. Bristen på erfarenhet avseende aktivt säkerställande av levande kulturarv är uppenbar. Däremot behärskas frågor rörande beskrivning, dokumentation och arkivering.

När GFF gav SOFI synpunkter på arbetsgruppens arbete antydde föreningen att bristen på praktisk erfarenhet ett vis kan vara en fördel då detta eliminerar eller minskar den risk för polarisering av betydelser som på ett olyckligt sätt lyfts fram då det gäller vittnesbörd om jordens eller människans historia i form av materiella världsarv, där Naturvårdsverket getts ansvar för naturhistoriska miljöer medan Riksantikvarieämbetet fått behandla kulturmiljöer. Problemen med koordinering och totalbild där allt ska beaktas i ett sammanhang har i det fallet inte varit små. Fördelarna har emellertid inte erhållits .

Rörande organisation såg GFF, för den samhällssfär föreningens verksamhet berör, en institutionalisering av regeringsinitiativet NAPTEKs verksamhet en smaklig lösning av hur arbetet med det immateriella kulturarvet skulle ordnas. Hela komplexet av intressen att beakta ryms emellertid inte helt inom NAPTEKs område även om tøjbarheten är oväntad stor. På lång sikt såg GFF Kulturrådet, med anpassade funktioner, som en tänkbar lösning. Nämnden för hemslöjdsfrågor kompletterad med NAPTEK och en del nya funktioner betraktades också som en möjlighet.

För ett snabbt genomförande rekommenderade GFF ett Råd för bevarande av det immateriella världsarvet i Sverige. Grunden finns i de institutioner som utpekats genom regeringsuppdraget medan den ämnesmässiga slagsida som åstadkommits genom att uppdraget lämnats av Kulturdepartementet måste kompenseras genom att etnobiologi och naturvetenskap också får berättigat utrymme i sammanhanget. GFF står kvar vid denna uppfattning. Men det viktigaste i sammanhanget är vad folket, grupper och individer, själva kan känna är deras arv. Det bästa sättet att närma sig konventionen är inifrån och ut. Tyvärr kommer ministrar, byråkrater, museer eller universitet alltid att finnas i periferin av de immateriella kulturarven. Samarbete och integrering är ledorden.

SOFI bör således få i uppdrag att stödja och samordna genomförande och uppföljning rörande verksamheten med immateriella världsarv i Sverige. SOFI svarar också för samordning av detta arbete mellan andra särskilt berörda statliga myndigheter. Som verkställande organ knyts ett särskilt råd för ändamålet till SOFI.

Arbetsgruppens förslag till genomförande avslutas också med inrättande av ett ”råd för immateriella kulturarv i Sverige”. I rådet måste enligt GFF:s uppfattning ingå företrädare för användare av immateriellt kulturarv och etnobiologiska/ -ekologiska kompetenser. En direkt koppling till Sveriges arbete med CBD är nödvändig. Det krävs dessutom en styrelse som

verkställande instans. Rådets exekutiva verksamhet och sammansättning behöver regleras i författning. Rådet bör vara kopplat till SOFI. Det gör förslaget om ”expertnoder” onödigt.

Tilltro till olika myndigheters egen goda vilja, initiativkraft och förmåga är enbart illusorisk. (Jämför de praktiska resultaten med anvisningarna i citatet från regeringsskrivelse 2003/04:129, En svensk strategi för hållbar utveckling; här utan skäl till politiska invändningar: *Landskapets kulturvärden är ofta nära kopplade till dess naturvärden. En hållbar utveckling av kulturmiljön måste inriktas på att allmänheten känner en delaktighet i arbetet, vilket främst måste grundas på kunskaper, förståelse och engagemang för kulturarvet i närmiljön. En viktig uppgift är att finna metoder för samverkan mellan bevarande och utnyttjande av natur- och kulturmiljön.*

Kulturarbetet skall utgå från en helhetssyn på människan och hennes miljö. Det måste därför integreras i övriga samhällssektorer. Det är viktigt att berörda sektorer tar ett eget ansvar för kulturmiljöfrågorna i sin planering. Ett led att uppnå detta arbete är det miljömålsarbete som pågår på olika nivåer. Ett annat led är projektet Agenda Kulturarv som syftar till att utifrån kunskaper om kulturmiljön medverka till en gemensam värdegrund samt verka för en öppen diskussion med allmänheten och andra samhällsområden kring värderingar, behov, mål och metoder.)

Rådet ska enligt SFS bland annat:

- bistå SOFI i fullgörandet av myndighetens ansvar för immateriella världsarv i Sverige,
- verka för samordning på internationell, nationell, regional och lokal nivå,
- ge råd till myndigheter, institutioner och användare i aktuella frågor,
- genomföra och förvalta en kulturarvsinventering byggd på reella och livaktiga företeelser,
- besluta om fördelning av verkets anslag för statsbidrag till säkerställande av immateriella världsarv i Sverige, och i övrigt fullgöra de uppgifter som framgår av SFS.

Rådet ska utföra sina uppdrag på ett sätt som:

- gynnar syftet med immateriella världsarv,
- harmoniserar de verksamheter som olika myndigheter sköter rörande immateriella världsarv,
- med beaktande av forskning och erfarenheter på området, stärker nyttan av immateriella världsarv och uppmuntrar nätverksbildande kring dessa.

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Enligt uppdrag



Kelvin Ekeland

Klipp:**”Nordens fåbodkultur som immaterielt verdensarv”**

– Av Mari Søbstad Amundsen

I fjor høst (år 2009) var flere av Norsk Seterkultur sine medlemmer deltakere på den svenske fåbodriksdagen.

Tema for dagen var Nordens fåbodkultur som immaterielt verdensarv, en tittel med bakgrunn i Unesco sin konvensjon om immateriell kulturarv.



Gävleborgs fåbodforening skriver i etterkant av møtet: ”De fleste er eniga om att fåbodbruket är ett kulturarv, men denna syn utgår nogfrämst fram bilden av en idyllisk fåbod med kulande fåbodstintor utrustade med näverlurar. Fåbodbruk som levande agrar produktionsform och bevarer av ett mer mentalt arv av kunskap om bland annat djurhållning och livsmedelstillverkning förefaller mer främmande.”

Med dette som bakgrunn ble det satt ned en arbeidsgruppe til å diskutere hvordan seterkulturen på best mulig vis kan møte en diskusjon om immateriell verdensarv. Som leder i Norsk Seterkultur ble jeg invitert til å sitte i denne arbeidsgruppen, en invitasjon jeg med stor entusiasme takket ja til.

Arbeidsgruppemøtet ble gjennomført 17. til 18.mars på Kilafors Herregård i Hälsingland, Sverige.

Den frie diskusjonen fant sted under ledelse av kulturjournalist Gunilla Kindstrand. Kindstrand arbeider også for Stiftelsen Framtidens kultur, og var ansvarlig for arrangementet.

Petra Mogensen, svensk budeie i norske fjell - og folkemusikar som finn inspirasjon i seterlivet. Foto: Åshild Dale

Deltakere på møtet var: Kelvin Ekeland – prosjektledare, først studie Nordisk fåbodkultur som immaterielt verdensarv,

Urban Emanuelsson – professor, CBM; biologisk mangfold, kulturlandskap och etnobiologi,

Kennet Johansson – generaldirektör, Kulturrådet,

Mats Folkesson – länsantikvarie i Halland,

Calle Höglund – ordförande i Gävleborgs fåbodforening,

Jesper Larsson – FD, agrarhistoriker,

Dan Lundberg – musiketnolog, chef för Svenskt visarkiv,

Gert Magnusson – docent, utredare, Riksantikvarieämbetet,

Ann Norderhaug – forskningsledare vid Bioforsk och skapare av Kulturlandskapscentret i Telemark,

Eva Ohlsson – kanslichef, Nämnden för hemslöjdsfrågor,

Pauline Palmcrantz – ordförande i Föreningen Sveriges fåbodbrukare og

Mari Søbstad Amundsen – ordförande i föreningen Norsk Seterkultur

Det svenske seterlandskapet er langt mindre enn det norske: Den svenske riksföreningen har rundt 70 medlemmer, og antallet setre i drift er om lag 10 % av det norske. Til tross for et lavt antall aktive setre og foreningsmedlemmer, har svenskene tatt til orde for en viktig diskusjon. Samlingen på Kilafors viser at det er mulig å samle en tverrfaglige gruppe til en fruktbar debatt omkring verdier, tradisjoner og fortidens kultur. Men kanskje like mye framtidens muligheter og utfordringer. Seterbrukere på begge sider av grensen står ovenfor flere av de samme utfordringene. Utgangspunktet for diskusjonen var følgende spørsmål: Hva skjer hvis Sverige ratifiserer Unesco sin konvensjon om immateriell kulturarv, og hvordan kan dette få betydning for den nordiske, og i første omgang den svenske, seterkulturen?

Gunilla Kindstrand skriver følgende om bakgrunnen for arbeidsmøtet:

I arbeidet med Unescos konvention av det immaterielle verdensarvet har fäbodkulturen kommet i sterkt fokus. Många menar att fäbodkulturen, genom sin komplexa traditioner, uppfyller de krav som ställs på ett immateriellt kulturarv. Här inbegrips sedvänjor, uttryck, kunskap, kunnande, musiktraditioner, instrument, konstföremål, objekt etc. Samtidigt har fäbodbrukarna fått rådet att inte fokusera på världsarvsutnämningen, men att ta vara på det engagemang som nu uppstått, och samtidigt samordna och stärka sina organisationer inför framtiden. I fäbodkulturens belägenhet löper flera svåra frågor om tradition, förvaltning, turism, ekonomi, biologisk mångfald, resiliens samman.

Arbeidsmøtet ble gjennomført som en fri diskusjon, og den faglige spennvidden gjorde at alle kunne bidra med noe og lære noe. Møtet ble gjennomført uten mål om en konklusjon eller et endelig dokument. Hvis jeg likevel skal sammenfatte en slags konklusjon, vil den se ut som dette: Nordisk seterkultur som immateriell verdensarv står ikke høyest på arbeidslisten til svenske seterdrivere i dag. En listeføring av kulturen vil riktignok være et skritt på veien mot høyere status, men på hvilket grunnlag? For seterbrukere i Sverige, og så også bør være tilfellet i Norge, er holdningsskapende arbeid det viktigste. Flere må få øynene opp for det setra egentlig er, nemlig et sted for matproduksjon og ett skritt i riktig retning på veien til selvforsyning.

Fäbodar som immateriellt kulturarv

2010-03-30 http://www.visarkiv.se/arkiv_fabodar.html



Anna Nordenberg, Klövsjö, 1977.

Fotograf: Märta Ramsten

Under två dagar träffades svenska och norska forskare, myndighetsföreträdare och företrädare för fäbodorganisationer för att diskutera ett eventuellt förslag om att utnämna säterbruket till ett nationellt immateriellt kulturarv. Mötet hölls på Kilafors herrgård i Hälsingland, i regi av Stiftelsen framtidens kultur.

Den svenska regeringen är just nu i färd med att underteckna Unescos:s konvention om immateriella kulturarv. Om så blir fallet skulle säterkulturen kunna bli ett av de första svenska bidragen till den lista som upprättas. I Kilafors diskuterades eventuella konsekvenser av ett utnämmande. Om den svenska säterkulturen får erkännande som officiellt immateriellt kulturarv innebär det ökad uppmärksamhet, synlighet i medier och troligen ökad status. Om detta är enbart positivt är förstås en viktig fråga. Det finns däremot inga ekonomiska garantier kopplade till ett utnämmande.

En fråga som diskuterades var de internationella aspekterna av fenomenet. Det finns idag säterkulturer som liknar de svenska på några olika håll i Europa. Först och främst kan vi konstatera att man i Sverige och Norge är delar av samma kulturområde och att likande bruk av fäbodar har funnits i nordöstra Finland. Men användning av sätrar där herdor bott under sommaren finns också på några andra håll i Europa, främst i Spanien, Portugal och Rumänien. Här finns alltså möjligheter till komparativa studier! Inte minst verkar det rimligt att ett förslag till utnämning av säterbruket i Sverige och Norge bör göras gemensamt.

I det svenska och norska sammanhanget kan vi också konstatera att fäbodmusiken idag har en stark ställning i folkmusiken – men utanför fäbodarna. Framförallt kulningen har blivit en viktig och integrerad del av **den vokala folkmusiken** i alla de olika sammanhang den förekommer.

Mötet hölls den 17-18 mars och Svenskt visarkiv och Statens musiksamlingar företrädades av arkivchefen Dan Lundberg.

Mera samarbete för kunskap

Från Gävleborgs fåbodförenings medlemstidning



Från vänster, Mari Søbstad Amundsen, Norsk Seterkultur, Urban Emanuelsson, CBM, Dan Lundberg, Svenskt visarkiv, Calle Höglund, GFF, Kelvin Ekeland, GFF, Gunilla Kindstrand, Framtidens kultur, Gert Magnusson, RAÄ, Pauline Palmcrantz, Sveriges fåbodbrukare, Jesper Larsson, SLU och Ann Norderhaug, Bioforsk i Norge. Ej med på bild är Eva Ohlsson, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Kennet Johansson, Kulturrådet samt Mats Folkesson, Länsstyrelsen i Halland, som fotograferade.

FÅBODBRUKARNA har länge försökt att bli synliga också som utövare av en viktig näring, inte bara som kuriösa turistobjekt. Sin betydelse har de själva blivit övertygade om allt efter som internationella konventioner stryker under detta. Det började med FN:s miljökonferens i Stockholm 1972 då det beslöts att bevara lantraser oförstörda; fjällkor, rödkullor, skogsfår och fåbodgetter fick nya värden. Tjugo år senare var konferens i Rio då Konventionen om biologisk mångfald utformades. Särskilt artiklarna 8 och 10 stärkte fåbodbrukarna. Det kom konventioner om världsarv och biosfärområden. Europeiska landskapskonventionen. Vi känner de internationella samfundens stöd. Men allt här hemma som har gynnat fåbodbruket har skett trots detta.

Vi saknar erkännandets fasta grund. Vi har känt hur vi mist vad vi fått. Inget verk eller politiker verkar ta överenskommelserna på allvar. För att ställa saken på sin spets undersöker vi nu möjligheten att få den nordiska fåbodkulturen förklarad som ett immateriellt världsarv. Länsstyrelsen har ställt 100 000 kronor till förfogande för en förstudie, vilken också stöds av studieförbunden ABF och Vuxenskolan. Stiftelsen framtidens kultur anser projektet så intressant att de gett resurser för att ordna en konferens med nationella och nordiska experter. Den hölls 17-18 mars på Kilafors värdshus i en mycket positiv och konstruktiv anda. Mycket talades om de strimlor av ansvar som olika myndigheter har och hur detta bidrar till en fragmenterad bild av helheten och ett visst lättsinne vid hantering av fåbodfrågor. Man pekade på behovet av en samlande ”kropp”, ett gemensamt samordnande kansli och nödvändigheten av politiska ställningstaganden. Man insåg problemets vidd och några av deltagarna i mötet lovade fortsatt stöd genom att bistå med sin erfarenhet. Detta visar på det stora engagemanget.

Vi är tacksamma!

Karl Lärkas funderingar kring framtiden för snart hundra år sedan får bilda slutvinjett:

”Än går man före allt detta och än bakefter, än ringlar man in sig i alltsammans. Och än går man långt framom allt detta för att slippa se allt det vackra. Det är ej utan att ett visst vemod tränger sig på inför den möjligheten, att det här är sista gången som man varit till långfäbodarna. Man vill ej tro det – tror att ha bara kullorna fått stanna hemma i socknen nog länge, så skola de längta tillbaka till skogarna och fäbodarna.”



Flitull Anna går och tonar och gnolar:
 – Kom Snälla å Granngås å Snötuppa då
 å alla våra tackor å lamm så snälla,
 för nu så ska ni bufra till bergen de blå
 – till Budom över sommarens glädje.

Karl Lärka, född 24 juli 1892 på Sollerön, död 2 juni 1981, var en av svenskt nittonhundredtals mer betydelsefulla dokumentärfotografer. Anders Zorn uppmärksammade honom. Karl Lärkas stora engagemang låg i att åt eftervärlden dokumentera den kultur han såg höll på att försvinna, Siljansbygdens bondekultur med dess jord- och skogsbruk, människor och berättelser. Han fotograferade främst åren 1916–34, och kombinerade detta med föreläsningsturnéer om Siljansbygden. Han dokumenterade också många äldre människors berättelser och var mycket aktiv i den rörelse för bevarande av kulturbygderna som uppstod på 1920-talet, hembygdsrörelsen. Tidningen Foto utnämnde år 2000 Karl Lärka till en av förra århundradets främsta fotografer. Drygt 4 200 av Lärkas glasplåtar finns idag arkiverade i Mora bygdearkiv.

Karl Lärkas svärföräldrar gick bort under 1930-talet och han och hans hustru fick fullt ansvar för Rombogården, en för den tiden relativt stor gård med många mjölkkor, hästar, grisar, getter och åkrar. Under 1940-, 1950- och 1960-talen brukade Karl Lärka och hans hustru gården själva. Paret fick aldrig egna barn och syskonbarnen från Hofors kom därför att vara välkomna gäster om somrarna. De följde också med till de fäbodas som fortfarande brukades för gårdens djur.

Reflektion om fortsättning (spridda tankar)

Tidigare fåbodprojekt inom Nordens gröna bälte (*Grenseløs seter* [och till viss del *Söka gammalt – skapa nytt*]):

Målsettingen for prosjektet Grenseløs seter er blant annet å

- *bevare seterkulturen og spre seterbrukets kultur- og miljøverdier*
- *skape nettverk og samarbeid mellom seterbrukerne i Trøndelag og Jämtland samt å bygge opp og utvikle kompetanse*
- *synliggjøre kvinnes arbeid og rolle i seterbruket og styrke deres posisjon*
- *videreformidle regional identitet og kulturarv i seterbruket til de yngre generasjoner*

Dette er ei målsetting med høge ambisjoner. Vi tror at det er bra å legge lista litt høgt, fordi det er så mange muligheter i seterbruket og kulturen omkring dett.

- o O o -

- Vi behöver en realistisk, relativt avgränsad programidé
- Vi behöver en tydlig målsättning för projekt:
 - Integrering av immateriellt och materiellt
 - Definiera kriterier för nyckelmiljöer
- Lyfta fram värden på anslående sätt. (Se dessa i internationella sammanhang; CAP, FN:s jordbruksutredning, Unesco, CBD, Europeiska landskapskonventionen, etc.)
- Positiva exempel på varför fåbodbruk och traditioner existerar. Nätverk och resurscentrum...
 - arbetspaket/bredare sakfrågor – listningar, myndighetssamverkan Värden knutna till betesdriften i utmarken (biologisk mångfald, kulturspår, livsmedelsproduktion, ...)

1) Tvärnationellt/tvärvetenskapligt/ erfarenhetsbaserade kunskap (t.ex. gammal kunskap på nytt sätt),

a) listning av traditionell ekologisk kunskap,

b) kulturminnen/ -arv, immateriella och materiella värden

c) akademisk kunskap (t.ex. biologisk mångfald, kopplingen mellan olika ekosystem och jordbruk, argument för upprätthållande av fåbodbruk),

d) klimat- och hållbarhetsaspekter, samla existerande kunskap och utveckla ny kunskap från detta

e) ekonomi, transfereringsinsatser, betesrättigheter ..., jämförelser mellan Sverige och Norge

f) arbetspaket – informations – case, utåtriktade aktiviteter (myndighetskurser/ resor)

- Samverkan, nät. Vidareutveckling av befintliga kvaliteter och bryta negativ utveckling samt belysa faktorer som gör att fåbodbruket fungerar på vissa platser
- Dokumentation av KUNSKAP: kartlägga och sammanställa gammal och ny kunskap
 - Resor och möten som ett eget arbetspaket

2) Resultat: Vägen framåt?

a) seterbruket/fåbodbruket (olika modeller för olika typer av fåbodar/regioner) (värdeoptimering) (betesresursen/produktions--□ potential) (förhållande till andra produktions potential)

b) underlag för turism/livsmiljö (upplevelseturism) (problem: attraktiv livsmiljö – stadsbor köper fåbodar som sommarhus) (transferering) (gränsöverskridande turism) (kunskapsunderlag)

c) mat/produkter/nischprodukter/terroir (märkesvaror kopplade till biologisk mångfald – storytelling; Matlandet, transhumance)

d) positiva exempel på vad som gör att det fortfarande finns (fåbodbrukets fördelar)?

Ge status – trygghet, förtroende, säkerhet, acceptans, möjligheter

Skapa sysselsättning och långsiktigt hållbar utveckling baserad på utmarksresurser (fåbodbruk)

Värdeoptimering



Supplement till "Veta och kunna"
Förstudie för fäbodkultur som immateriellt världstradition

Lästips och studieråd för utveckling av kunskapsbasen



Ju förr desto bättre

Inom konceptet "Ju förr desto bättre" samarbetar Naptek med Sveriges Hembygdsförbund (SHF) för att skapa förutsättningar för att få hembygdsföreningar runt om i landet att kartlägga och dokumentera lokala traditioner kopplade till naturresurser och markanvändning.



Inspirationsbok



Boken "Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid" ges ut av Centrum för biologisk mångfald (CBM) tillsammans med Sveriges hembygdsförbund.

Det är en inspirationsbok som har utvecklats som lärobok för studiecirklar, men som även lämpar sig för egna reflektioner rörande den lokala historien om ens närområde. Hur har man använt landskapet och naturresurserna i äldre tider? Vilka mänskliga aktiviteter har format landskapet och skapat den lokala floran och faunan? Vilken äldre kunskap kan fylla en funktion även för framtiden?

CBM:s skriftserie 23 (ISBN 978-91-89232-32-7)

KULTURBILD
KELVIN EKELAND

Gävleborgs Fäbodförening

ISBN: 978-91-978132-5-9

